

Barbara Kryk*

Uniwersytet Szczeciński

KOMPLEMENTARNOŚĆ EKONOMII SPOŁECZNEJ I JEJ PODMIOTÓW

Streszczenie

Ekonomia społeczna jest rozwijającym się od niedawna sektorem gospodarki komplementarnym w stosunku do rynku i państwa. Działające w ramach tego sektora przedsiębiorstwa ekonomii społecznej pełnią podobną rolę. Ich misją jest integracja społeczna, a głównym celem działalności przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu poprzez aktywizację zawodową. Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej mają różne formy i zakres działalności. Ze względu na swoistą nowość tego zagadnienia przybliżono istotę ekonomii społecznej i jej przedsiębiorstw, wskazując na ich komplementarny charakter względem ekonomii tradycyjnej i rynku. W tym celu nie tylko syntetycznie scharakteryzowano ekonomię społeczną i jej podmioty, ale również przedstawiono wyniki badań ankietowych przedsiębiorstw społecznych w województwie zachodniopomorskim.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, przedsiębiorstwa ekonomii społecznej

Wprowadzenie

Ekonomia społeczna jako koncepcja teoretyczna i praktyka gospodarowania pojawiła się we Francji w XIX w. Zainteresowanie nią powróciło w latach 80. XX w., zaś nasilenie jej praktycznego stosowania właśnie obserwuje-

* Adres e-mail: krykb@wneiz.pl.

my. Jest to związane m.in. z trwającym załamaniem gospodarczym, które jest nie tylko kryzysem systemu bankowego i następującej po nim destabilizacji makroekonomicznej, ale również kryzysem tradycyjnej ekonomii, starych form produkcji i konsumpcji, źródeł energii i środków transportu. W takiej sytuacji niezbędne jest przeprowadzenie odpowiednich zmian strukturalnych, instytucjonalnych i infrastrukturalnych, które stworzą podstawę do jakościowo odmiennego rozwoju. Podczas takiej transformacji centralne miejsce będą zajmować m.in. innowacje społeczne. Z tego względu duże nadzieje pokłada się w ekonomii społecznej i jej podmiotach. Niektórzy wręcz upatrują w ekonomii społecznej remedium na problemy (np. wykluczenia społecznego, tworzenia trwałych, lokalnych miejsc pracy czy zaspokojenia potrzeb społeczności lokalnych), z którymi nie radzi sobie sektor publiczny, a będącymi poza zainteresowaniem sektora prywatnego (w sensie rynku). Uzasadnione więc wydaje się propagowanie ekonomii społecznej. Stąd celem niniejszego opracowania jest przedstawienie komplementarnego charakteru ekonomii społecznej i jej podmiotów (przedsiębiorstw) względem tzw. tradycyjnej ekonomii, rynku i rozwoju. Przybliżeniu istoty przedsiębiorstw społecznych służą wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród wybranych przedsiębiorstw społecznych w województwie zachodniopomorskim. Wybór tego województwa jest celowy ze względu na dużą liczbę bezrobotnych i osób żyjących w ubóstwie¹, co generuje określone potrzeby i problemy, stwarzając pole do działania przedsiębiorstw społecznych i uzasadnienie rozwoju ekonomii społecznej.

1. Ekonomia społeczna – istota, cele, funkcje

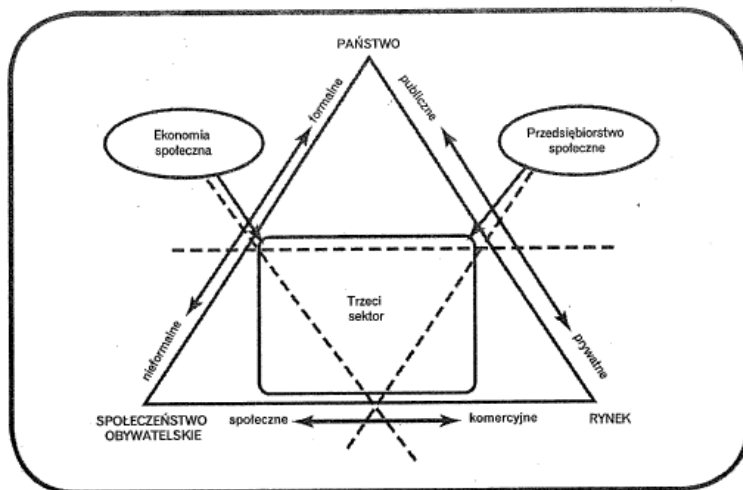
Istnieją różne definicje i określenia ekonomii społecznej. Niektórzy definiują ją jako system działań zmierzających do realizacji celów społecznych przy wykorzystaniu metod gospodarczych². Natomiast według Jerzego Hausnera jest ona segmentem gospodarki, w którym organizacje są zorientowane na społeczną użyteczność, a wypracowywana przez nie nadwyżka służy realizacji celu społecznego. Segment ten jest ulokowany w trójkącie, którego boki wyznaczają:

¹ Województwo zachodniopomorskie zajmuje drugie miejsce w kraju pod względem wysokości stopy bezrobocia. Bezrobocie ma charakter długotrwały i strukturalny.

² Zob. *Podręcznik podmiotów ekonomii społecznej*, red. A. Potoka, Hogben, Szczecin 2012.

gospodarka rynkowa, społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne (rysunek 1).

Rysunek 1. Systemowe usytuowanie ekonomii społecznej

Źródło: J. Hausner, *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, w: *Ekonomia społeczna a rozwój*, red. J. Hausner, Wyd. MSAP i UE, Kraków 2006, 1 skrypt, s. 13.

Ze schematu tego wynika, że ekonomia społeczna jest obszarem, w którym przenikają się podstawowe segmenty systemu społecznego. Wprawdzie najsilniej jest ona związana z trzecim sektorem, ale jednocześnie wykonuje działania sektora publicznego (np. w zakresie polityki zatrudnienia, społecznej, edukacyjnej, ochrony zdrowia, gospodarki komunalnej) oraz sektora prywatnego (np. w zakresie ochrony środowiska, rolnictwa ekologicznego, wytwarzania produktów regionalnych czy społecznej odpowiedzialności biznesu)³. Takie postrzeganie ekonomii społecznej jest zgodne ze stanowiskiem OECD, która postuluje traktowanie jej jako aktywności komplementarnej w stosunku do rynku i państwa⁴, uzupełniającej niedobory i niedociągnięcia wynikające z niedoskonałości gospodarki rynkowej. To usytuowanie ekonomii społecznej sugere-

³ Szerzej: M. Rymśa, *Stara i nowa ekonomia społeczna. Polska na tle doświadczeń europejskich*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.

⁴ Cyt. za: W. Kwaśnicki, *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.

ruje również, że powinna ona sprzyjać godzeniu odmiennych racjonalności przypisywanych: rynkowi (racjonalność alokacyjna), państwu (racjonalność dystrybucyjna) i społeczeństwu (racjonalność solidarności). Podkreśla to jej rolę komplementarną w stosunku do pozostałych segmentów, a jednocześnie pro-rozwojową w stosunku do gospodarki.

Robin Murray określa ekonomię społeczną jako twór hybrydowy składający się z czterech odmiennych subekonomii: rynku, państwa, ekonomii grantowej oraz gospodarstwa domowego (na rysunku 2 obrazuje ją zacieniony obszar)⁵. Każda z nich ma inne metody pozyskiwania zasobów, odmienne struktury kontroli i alokacji, własne zasady i warunki dystrybucji przychodów i swoiste reguły wzajemności. Elementem łączącym te różne sfery jest to, że ich siłą sprawczą są wartości społeczne będące nadrzędnym imperatywem, a nie biznesowe dążenie do osiągnięcia zysku. Sfery te są powiązane etyką (ekonomia moralna), zasadą wzajemności (ekonomia grantowa), a charakter produkcji waha się od mikroskali na poziomie gospodarstwa domowego do usług świadczonych w skali makro przez państwa narodowe. Na rysunku wyraźnie widać, że podobnie jak w ujęciu Hausnera, każda z czterech subekonomii jest tylko częściowo zaangażowana w ekonomię społeczną. Nie można zatem oczekiwać, że ekonomia społeczna będzie alternatywą dla którejś z subekonomii. Z powodzeniem natomiast może je wspomagać w poszukiwaniu rozwiązań trudnych problemów, a nawet stanowić podstawę innowacji w poszczególnych sferach, co powinno pozytywnie wpłynąć na rozwój.

Ekonomia społeczna posiada specyficzne cechy odróżniające ją od tradycyjnej ekonomii opartej na prostej produkcji i konsumpcji dóbr⁶:

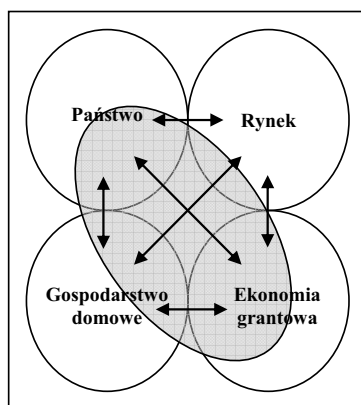
- społeczne są cele działania jej podmiotów i mechanizmy kontrolowania działalności,
- oferuje dobra i usługi przynoszące korzyści określonej grupie beneficjentów, którymi z zasady są osoby defaworyzowane,
- dochody z działalności przeznaczane są na cele społeczne,
- intensywnie wykorzystuje rozproszone sieci w celu utrzymania i zarządzania relacjami wspieranymi przez sieć szerokopasmową, telefon komórkowy i inne środki komunikacji,

⁵ R. Murray, *Niebezpieczeństwo i szansa. Kryzys a nowa ekonomia społeczna*, „Ekonomia Społeczna” 2010, nr 1, s. 90.

⁶ *Ibidem*, s. 89.

- zacierane są granice pomiędzy produkcją a konsumpcją,
- istnieje nacisk na współpracę i powtarzalne interakcje, opiekę i utrzymanie bardziej niż na zwyczajną konsumpcję,
- dużą rolę odgrywają wartości i misje.

Rysunek 2. Ekonomia społeczna

Źródło: R. Murray, *Niebezpieczeństwo i szansa...*, s. 101.

Ogólne cechy ekonomii społecznej są związane z jej zasadami. Wśród nich Jacques Deofourny i Patrick Develtere wymienili⁷:

- nadrzędność świadczenia usług dla członków lub wspólnoty względem zysku,
- autonomiczne zarządzanie,
- demokratyczny proces decyzyjny,
- prymat ludzi i pracy w stosunku do kapitału przy podziale dochodu,
- lokalne zakorzenienie,
- działania na rzecz wspólnoty lokalnej.

⁷ J. Deofourny, P. Develtere, *Ekonomia społeczna: ogólnoswiatowy trzeci sektor*, w: *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2006.

Obok nich Marek Rymśza prezentuje cechy charakterystyczne dla współczesnego modelu ekonomii społecznej w krajach członkowskich UE⁸:

- obudowanie przez ekonomię społeczną „normalnego rynku”,
- podstawą uczestnictwa w przedsięwzięciach ekonomii społecznej są: zasada inkluzji wykluczonych oraz koncepcja „mieszania ryzyk” (np. w przedsiębiorstwach społecznych pracownicy pełnosprawni wspierają niepełnosprawnych),
- znaczącą rolę odgrywają liderzy i menedżerowie społeczni, a także wsparcie ze strony państwa w podejmowaniu i upowszechnianiu inicjatyw,
- zatrudnienie wspierane i socjalne, subsydiowane ze środków publicznych,
- istotne udogodnienia prawne dla podmiotów tego sektora przy stosunkowo wysokim poziomie regulacji gospodarki przez państwo,
- typowe podmioty ekonomii społecznej to spółdzielnie socjalne, towarzystwa oparte na zasadzie wzajemności, stowarzyszenia, fundacje, organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, firmy społeczne⁹.

Rafał Towalski przyjmuje, że ekonomia społeczna¹⁰:

- generuje miejsca pracy o wysokiej jakości i podnosi poziom życia,
- oferuje ramy dla nowych form przedsiębiorczości i pracy,
- odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju lokalnym i spójności społecznej,
- bierze udział w tworzeniu stabilności społecznej i pluralizmu ekonomii rynkowej,
- odpowiada wartościom i strategicznym celom UE: spójność społeczna, pełne zatrudnienie i walka przeciwko biedzie i wykluczeniom społecznym, demokracja uczestnicząca, lepsze rządy i stały rozwój.

Z kolei w odniesieniu do celów Bruno Roelants podkreśla, że podmioty ekonomii społecznej są nastawione na zaspokajanie potrzeb, których nie mogą

⁸ M. Rymśza, *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, „Trzeci Sektor” 2007, nr 9.

⁹ Zestaw ten skorygowano o typy organizacji społecznych wymienionych przez KE w definicji ekonomii społecznej. Cyt. za: P. Sałustowicz, *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna. Teksty” 2007, nr 2, <http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl.pdf/2007> (30.06.2012).

¹⁰ R. Towalski, *Rozwój sektora gospodarki społecznej w krajach Unii Europejskiej. Wnioski dla Polski*, 2004, s. 5 (mimeo).

wypełnić inne sektory¹¹. Są to: spójność społeczna i równowaga oraz konstrukcje społeczeństwa pluralistycznego, uczestniczącego, demokratycznego i opartego na solidarności.

Nadrzędną funkcją ekonomii społecznej jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, ale nie ogranicza się ona tylko do tego. Świadczą o tym zarówno wspomniany już zakres działań powiązanych z pozostałymi segmentami gospodarki, jak również inne przypisywane jej funkcje. Dodatkowe funkcje rozwojowe ekonomii społecznej to¹²:

- tworzenie materialnej bazy dla działania organizacji obywatelskich,
- promowanie alternatywnych form kredytowania,
- wzmacnianie kapitału społecznego,
- regenerowanie lokalnej przestrzeni publicznej,
- sprzyjanie urzeczywistnieniu idei obywatelskich,
- ułatwianie reformowania sektora usług publicznych.

Nieco inaczej funkcje ogólnorozwojowe ekonomii społecznej ujął Jan Jakub Wygnański, który wymienił wśród nich¹³:

- społeczną kontrolę rynku, zwłaszcza „mitygowanie” rynku zarówno w formie ochrony konsumentów, jak również szerszej rozumianej odpowiedzialności za skutki działań sektora komercyjnego,
- kompensowanie deficytów rynku, czyli dostarczanie dóbr i usług, których rynek samoczynnie by nie dostarczał, lub dostarczanie ich osobom nieuczestniczącym w rynku z określonych powodów,
- poszukiwanie nowych kierunków – alternatywnych form organizacji rynku,
- zasadę wzajemności i zaufania jako czynnik obniżający koszty transakcyjne,
- holistyczne podejście do bilansowania zysków i strat,
- zastosowanie mechanizmów zarządczych i innowacyjnych właściwych dla rynku w działaniach społecznych.

¹¹ B. Roelants, *Defining the Social Economy?*, w: *Preparatory Dossier to the First European Social Economy Conference in the EU Candidate Countries*, Praha 2002.

¹² J. Hausner, *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, w: *Ekonomia społeczna a rozwój*, red. J. Hausner, Wyd. MSAP i UE, Kraków 2006, 1 skrypt, s. 15.

¹³ J.J. Wygnański, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicja, oczekiwania, wątpliwości*, w: Raport Otwarcia projektu „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej”, PISe, Warszawa 2006.

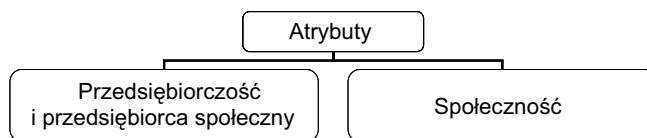
Analizując cechy i funkcje ekonomii społecznej, można zauważyć, że ma ona dosyć szeroki kontekst. Obejmuje wiele trudnych do rozwiązania problemów społeczeństwa postnowoczesnego (m.in. ochrony środowiska, starzenia się społeczeństwa, nierówności społecznych, promowania nauki) będących jednocześnie w zakresie działalności innych segmentów gospodarki, co podkreśla jej komplementarną rolę w stosunku do nich. Poprzez swoją odmienność od tradycyjnej ekonomii oraz specyficzne formy działalności może przyczynić się do modyfikacji zachowań rynkowych, politycznych i ograniczania niedoskonałości gospodarki rynkowej, co z pewnością będzie krokiem ku realizacji wspólnych celów jej i zrównoważonego rozwoju.

2. Istota przedsiębiorstw ekonomii społecznej

Istnieją różne definicje przedsiębiorstwa społecznego. Według J. Pearce'a przedsiębiorstwo społeczne to ogólne określenie podmiotów gospodarczych, które mają społeczny cel, nie są zorientowane na tworzenie i dystrybucję kapitału oraz mają demokratyczną, wymierną i opartą na wspólnym zarządzaniu strukturę¹⁴. To specyficzny podmiot gospodarki rynkowej lokujący swoją misję i cele poza rynkiem. Uczestniczy w gospodarce rynkowej, ale według specyficznych reguł, co różni je od przedsiębiorstwa prywatnego. Atrybutami odróżniającymi przedsiębiorstwo społeczne od innych podmiotów jest tzw. przedsiębiorca społeczny (działający nie tylko dla zysku, ale przede wszystkim dla realizacji celów statutowych) i społeczny charakter działalności (rysunek 3). To ostatnie oznacza, że mniej istotne są relacje własnościowe między partnerami, większe znaczenie posiadają relacje funkcjonalne związane z odgrywaną rolą społeczną, a nie z prawem własności. Stąd przedsiębiorstwo społeczne jest, przede wszystkim, organizacją zainteresowanych, a nie udziałowców, interesariuszy, właścicieli.

¹⁴ J. Pearce, *Social Enterprise in Anytown*, CalousteGulbenkian Foundation, London 2003, s. 190.

Rysunek 3. Atrybuty przedsiębiorstwa społecznego

Źródło: J. Pearce, *Social Enterprise in Anytown...*

Z tymi atrybutami ściśle wiążą się cechy przedsiębiorstwa społecznego, do których Roelants zalicza¹⁵:

- prymat celów indywidualnych i społecznych nad kapitałem,
- dobrowolne i otwarte członkostwo,
- demokratyczną kontrolę sprawowaną przez członków (z wyjątkiem fundacji),
- połączenie interesów członków, użytkowników i interesu ogólnego,
- rozwijanie i przyjmowanie wartości solidarności i odpowiedzialności,
- autonomiczne zarządzanie i niezależność od władz państwowych,
- podstawowe nadwyżki przeznaczone są na stały rozwój celów i usług dla członków lub wspólnych zadań.

Do funkcji przedsiębiorstwa społecznego zalicza się:

- wytwarzanie określonych dóbr i usług,
- mobilizowanie kapitału społecznego, generowanie innowacyjności oraz poszerzanie rynku przez włączanie do uczestnictwa w nim osób dotychczas wykluczonych.

Do najczęściej występujących form przedsiębiorstw społecznych zaliczamy:

- spółdzielnie,
- spółdzielnie socjalne,
- towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych,
- stowarzyszenia,
- fundacje,
- zakłady aktywności zawodowej,
- centra integracji społecznej,
- organizacje pozarządowe,
- organizacje pożytku publicznego.

¹⁵ B. Roelants, *Defining the Social...*

3. Specyfika działalności podmiotów ekonomii społecznej na przykładzie województwa zachodniopomorskiego

Sektor ekonomii społecznej w Polsce jest bardzo zróżnicowany zarówno pod względem funkcji pełnionych przez poszczególne podmioty, jak i form prawnych. Podobnie jest w województwie zachodniopomorskim, gdzie do najczęściej występujących przedsiębiorstw społecznych należą:

- stowarzyszenia i fundacje (w 2008 r. było zarejestrowanych 4169 takich podmiotów, tj. 5,2% ogólnej ich liczby w Polsce)¹⁶,
- spółdzielnie pracy i spółdzielnie socjalne (w styczniu 2011 r. było zarejestrowanych 86 spółdzielni pracy, ale tylko 26 z nich było czynnych¹⁷, 12 spółdzielni inwalidów i niewidomych i 23 spółdzielnie socjalne; w stosunku do ogólnej liczby takich podmiotów w Polsce formy te stanowiły odpowiednio około 2%, 3,5% i 5,4%¹⁸),
- centra integracji społecznej (8) i kluby integracji społecznej (17)¹⁹,
- zakłady aktywności zawodowej (2 z 61 istniejących w Polsce),
- warsztaty terapii zajęciowej (27).

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w marcu 2012 r. wśród kadry zarządzającej podmiotami ekonomii społecznej biorącej udział w szkoleniu z zakresu ekonomii społecznej. Rozdano 70 kwestionariuszy ankiet²⁰, zwróconych było 41, ale tylko 35 było prawidłowo wypełnionych i te będą podstawą do analizy. Kwestionariusz zawierał 21 pytań, w tym 12 zamkniętych i 9 otwartych. Ze względu na wąskie ramy niniejszego opracowania zostaną omówione tylko wybrane pytania pomocne w realizacji celu artykułu.

¹⁶ *Badanie zachodniopomorskich podmiotów Ekonomii Społecznej. Diagnoza sytuacji organizacji pozarządowych województwa zachodniopomorskiego*, Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego, Szczecin, sierpień 2010, s. 23.

¹⁷ Rejestr KRS z 30.03.2012 r.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Projekt wieloletniego regionalnego planu działań na rzecz promocji i rozpowszechniania ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w województwie zachodniopomorskim na lata 2012–2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2001, s. 44.

²⁰ Jedna ankietę dla przedstawiciela jednego przedsiębiorstwa społecznego. W tabelach zbiorczych wyniki procentowych wskazań nie sumują się do 100.

Wśród badanych podmiotów były centra i kluby integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej, spółdzielnie społeczne. Do najczęściej wymienianych celów działalności należało:

- przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i pomoc osobom wykluczonym,
- aktywizacja środowiska lokalnego,
- pomoc osobom w wyjątkowo trudnej sytuacji losowej, w tym bezrobotnym,
- wsparcie rodziny biologicznej, zapewnienie opieki nad dziećmi w sytuacjach kryzysowych, praca nad wyrównaniem deficytów rozwojowych, działania na rzecz powrotu dzieci do rodziny,
- organizowanie różnego typu szkoleń, w tym zawodowych czy dotyczących korzystania ze środków unijnych,
- podwyższanie świadomości społeczności lokalnych w zakresie zdobywania zatrudnienia, nauka samodzielnego podejmowania decyzji,
- wsparcie osób niepełnosprawnych i ich rodzin, rehabilitacja zawodowa,
- poszukiwanie środków na tworzenie miejsc pracy, opracowywanie i uruchamianie operacyjnych programów wsparcia,
- dążenie do przywrócenia lokalnych cykli gospodarczych,
- pomoc w zatrudnieniu osobom z obszarów wiejskich,
- usamodzielnienie finansowe kobiet z obszarów wiejskich,
- integracja społeczna i działania na rzecz lokalnego społeczeństwa,
- przeznaczenie wypracowanych nadwyżek na cele społeczne,
- pomoc osobom bezdomnym, przeciwdziałanie bezdomności,
- świadczenie usług opiekuńczych, dostarczanie ciepłego posiłku.

Generalnie już cele badanych przedsięwzięć społecznych wskazują:

- jakim segmentem gospodarki rynkowej, przedmiotem i konsumentem (odbiorcą) są one zainteresowane,
- do którego sektora gospodarki są zbliżone,
- że ich specyfika działalności, a także przedmiot (generalnie: szeroko rozumiane dobra i usługi publiczne) i zakres działania (skala lokalna) nie stanowią konkurencji (a zatem zagrożenia rynkowego) dla „zwykłych” przedsiębiorstw funkcjonujących na rynku towarów i usług.

W związku z powyższym można powiedzieć, że przedsiębiorstwa społeczne są nastawione na ograniczanie niedoskonałości gospodarki rynkowej i wspomaganie władz państwowych, a zwłaszcza samorządowych, w realizacji pew-

nych funkcji. Potwierdzeniem tego jest zakres problemów, jakimi się one zajmują. Wyniki badań wykazały, że wśród badanych przedsiębiorstw najwięcej zajmowało się problemami niepełnosprawności (17%), bezrobocia (15%), ubóstwa (9%), bezdomności, rodzin wielodzietnych (po 8%) oraz przemocy w rodzinie i pomocy młodzieży (po 7%), czyli najbardziej palącymi problemami społecznymi. Najmniej zaś problemami mniejszości narodowych i etnicznych, uchodźców, imigrantów i adopcji (po 1%). Zakres problemów rozwiązywanych przez przedsiębiorstwa społeczne jest odmienny od tych, jakimi zajmują się „zwykłe” przedsiębiorstwa. Można więc powiedzieć, że ich działania ze sobą nie kolidują, lecz się uzupełniają.

Rodzaj problemów rozwiązywanych przez badane przedsiębiorstwa jest ściśle związany z rodzajem ich podopiecznych-klientów (tabela 1). Największą grupę podopiecznych stanowili bezrobotni i osoby niepełnosprawne fizycznie (po 16%), dzieci i młodzież (12%), chorzy psychicznie, bezdomni (9%) i skrajnie ubodzy (8%), czyli ci, których dotyczą palące problemy społeczne. Najmniejszą zaś grupę podopiecznych stanowili uchodźcy, co jest związane z tym, że większość placówek zajmujących się nimi leży poza terenem województwa zachodniopomorskiego.

Tabela 1. Grupy podopiecznych-klientów przedsiębiorstw społecznych

Rodzaj grup podopiecznych	Liczba odpowiedzi	Odsetek wskazań (%)
alkoholicy i rodziny alkoholików	10	7
dzieci i młodzież	16	12
chorzy psychicznie	13	10
niepełnosprawni fizycznie	21	16
samotni rodzice	5	4
narkomani i ich rodziny	5	4
bezrobotni	22	16
bezdomni	12	9
skrajnie ubodzy	11	8
osoby starsze i znieдоłączniałe	5	4
kobiety	6	4
uchodźcy	2	1
więźniowie	6	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Łączna liczba podopiecznych tych 35 badanych przedsiębiorstw wynosiła 11 087, czyli średnio na jedno przedsiębiorstwo przypadało około 317 pod-

opiecznych. Jest to i dużo, i mało. Mało, jeżeli weźmiemy pod uwagę skalę potrzeb w tym zakresie. Dużo, jeżeli weźmiemy pod uwagę to, że w przedsiębiorstwach społecznych pracowników pełnozatrudnionych jest relatywnie niewiele w stosunku do potrzeb, a klienci są specyficzni. Upraszczając, tacy klienci w większości nie kreują dochodów i zysku przedsiębiorstwa społecznego w tradycyjnym rozumieniu, tak jak to się dzieje w „zwykłych” przedsiębiorstwach. To dla nich trzeba zdobyć różne środki wspomagające, zorganizować pomoc i świadczyć usługi. Jak wiadomo, świadczenie takich „darmowych” usług nie jest celem działalności „zwykłych” przedsiębiorstw nastawionych na osiąganie jak najlepszych wyników ekonomicznych. Z tego powodu przedsiębiorstwa społeczne doskonale uzupełniają lukę rynkową, której tamte nie wypełnią z powodu braku opłacalności finansowej i sprzeczności z ekonomiczną zasadą racjonalnego gospodarowania.

Potwierdzeniem odmienności przedsiębiorstw społecznych od „zwykłych” przedsiębiorstw jest również typ prowadzonej przez nie działalności (tabela 2). Prowadząc takie działalności, trudno maksymalizować zyski nie tylko ze względu na ich charakter, ale jak już wspomniano, specyficznego klienta. Poza tym przedsiębiorstwa społeczne często prowadzą jednocześnie działalności różnego typu. To wymaga dodatkowych umiejętności, sił i zasobów, co przy ograniczonej liczbie pracowników jest utrudnieniem w funkcjonowaniu. Do najczęściej wymienianych typów działalności należały: doradztwo i poradnictwo specjalistyczne (11%), prowadzenie warsztatów terapii zajęciowej (10%), pomoc terapeutyczna i szkolenia (po 9%). Natomiast najrzadziej wymieniano: organizowanie zbiórek dla potrzebujących, interwencję kryzysową i organizowanie wypoczynku (po 2%). Można zatem zauważyć, że przedsiębiorstwa społeczne starają się skupić na aktywizowaniu i usamodzielnianiu podopiecznych-klientów, czyli na oferowaniu przysłowiowej „wędkę” zamiast „ryby”. To stwarza szansę „wyrwania” podopiecznych z wykluczenia i włączenia do społeczności. Wprawdzie udzielanie pomocy typu „dawanie ryby” (pomoc finansowa, materialna czy żywieniowa) ma jeszcze znaczny udział w ogóle udzielanej pomocy, ale należy pamiętać, że nie wszystkie problemy mogą być od razu rozwiązane. Na efekty działań aktywizujących należy niestety trochę poczekać.

Przedsiębiorstwa społeczne realizują swoją działalność, prowadząc m.in. określone placówki. 63% poddanych badaniu podmiotów prowadziło takie placówki, a ich rodzaj był dostosowany do potrzeb (tabela 3). Najczęściej prowadzono: warsztaty terapii zajęciowej (18%), zakłady aktywizacji zawodowej,

stołówki, noclegownie i świetlice terapeutyczne (po 10%). Natomiast najrzadziej wskazywano na: ośrodki detoksykacyjne, ośrodki terapii krótkoterminowej, hotele (po 2%). Można również zauważyć, że ponad 40% tych placówek było związanych z działalnością aktywizacyjną klientów.

Tabela 2. Typy działań prowadzonych przez przedsiębiorstwa społeczne

Typy działań prowadzonych przez przedsiębiorstwo	Liczba odpowiedzi	Odsetek wskazań (%)
pomoc finansowa	10	6
pomoc materialna	12	7
pomoc żywieniowa	14	8
prowadzenie noclegowni	6	4
prowadzenie warsztatów terapii zajęciowej	17	10
pomoc terapeutyczna	15	9
szkolenia	16	9
doradztwo i poradnictwo specjalistyczne	19	11
organizowanie wypoczynku	3	2
organizowanie czasu wolnego	11	6
praca terapeutyczna z osobami uzależnionymi	7	4
organizowanie zbiórek dla potrzebujących	3	2
interwencja kryzysowa	4	2
leczenie, rehabilitacja	6	4
świadczenie usług opiekuńczych, pielęgnacyjnych	9	5
zbieranie funduszy od osób fizycznych i prywatnych firm	6	4
reprezentowanie interesów swoich podopiecznych	12	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Realizacja celów i zadań wymaga od przedsiębiorstw społecznych współpracy z różnymi instytucjami. Analizując odpowiedzi w tabeli 4, można zauważyć, że ze względu na lokalne zakorzenienie przedsiębiorstw społecznych oraz charakter, uprawnienia i obowiązki administracji samorządowej w Polsce, przedsiębiorstwa te najczęściej współpracują z władzami gmin, powiatów, miast i ich agendami oraz społecznością lokalną. Najrzadziej zaś współpracują z zagranicznymi organizacjami o podobnym profilu działania (2%), partiami i środowiskami politycznymi (4%) oraz biznesem (5%). W związku z tym trudno powiedzieć, aby stanowiły konkurencję dla świata biznesu. Jeżeli już, to raczej są konkurencją dla państwowych lub samorządowych instytucji zajmujących się np. pomocą społeczną czy wspomaganiami bezrobotnych, gdyż przedsiębiorstwa społeczne należą do grupy podmiotów ubiegających się o środki m.in. z puli lokalnej. Zwiększająca się liczba takich przedsiębiorstw świadczy

o zapotrzebowaniu na nie i ich usługi, rosnącej ich roli w rozwiązywaniu problemów lokalnych, co podkreśla ich komplementarny charakter względem innych podmiotów gospodarki rynkowej.

Tabela 3. Rodzaj placówek prowadzonych przez przedsiębiorstwa społeczne

Rodzaj placówki	Liczba odpowiedzi	Odsetek wskazań (%)
stołówka	6	10
schronisko	5	8
noclegownia	6	10
warsztaty terapii zajęciowej	11	18
zakład aktywizacji zawodowej	8	13
pogotowie opiekuńcze	3	5
ośrodek adopcyjny	0	0
ośrodek interwencji kryzysowej	2	3
światlica terapeutyczna	6	10
agencja zatrudnienia	3	5
biuro pośrednictwa pracy	3	5
dom pomocy społecznej	3	5
dzienny dom pobytu	3	5
ośrodek detoksykacyjny	1	2
ośrodek terapii krótkoterminowej	1	2
ośrodek terapii długoterminowej	0	0
hostel	1	2
placówki ambulatoryjne (przychodnie)	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 4. Instytucje współpracujące z przedsiębiorstwami społecznymi

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	Odsetek wskazań (%)
rząd, ministerstwa, agendy centralne	12	6
województwo i jego agendy	14	6
powiat i jego agendy	24	11
starostwo i jego agendy	20	9
gmina i jej agendy	28	13
miasto i jego agendy	20	9
społeczność lokalna	28	13
partie i środowiska polityczne	8	4
kościół	14	6
media	18	8
biznes	10	5
inne polskie organizacje o podobnym profilu działania	17	8
inne zagraniczne organizacje o podobnym profilu działania	5	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Respondenci zostali również poproszeni o ocenę współpracy z instytucjami (tabela 5). Nie było łatwe jednoznaczne podsumowanie tej oceny, gdyż relatywnie dość duża liczba respondentów nie dokonała tej oceny. Trudno więc się domyślić, czy nie chciało im się tego zrobić, czy też oceniają współpracę negatywnie. Generalnie na podstawie uzyskanych odpowiedzi można powiedzieć, że dobrze została oceniona współpraca z instytucjami, z którymi przedsiębiorstwa społeczne współpracują najczęściej, zaś źle z tymi, z którymi współdziałają najrzadziej.

Tabela 5. Ocena współpracy z instytucjami (liczba odpowiedzi)

Instytucja	Bardzo dobrze	Dobrze	Raczej dobrze	Raczej źle	Źle	Bardzo źle	Ankiety puste
rząd, ministerstwa, agendy centralne	0	1	4	4	2	0	24
województwo i jego agendy	0	4	6	3	0	0	22
powiat i jego agendy	0	8	9	4	0	0	14
starostwo i jego agendy	0	8	7	1	1	0	18
gmina i jej agendy	5	7	11	2	0	0	10
miasto i jego agendy	3	5	9	0	1	0	17
społeczność lokalna	3	7	11	4	1	0	9
partie i środowiska polityczne	1	0	4	0	2	1	27
kościół	2	5	6	1	0	0	21
media	2	6	7	1	1	0	18
biznes	0	0	6	1	1	0	26
inne polskie organizacje o podobnym profilu działania	1	8	5	1	1	0	19
inne zagraniczne organizacje o podobnym profilu działania	0	1	1	0	1	1	31

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Badanych poproszono również o ocenę problemów utrudniających działalność przedsiębiorstwa. Oceny można było dokonać w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało problem niedostrzegalny lub jego brak, a 5 – problem znaczący, główny. W niniejszym opracowaniu przedstawiono tylko ocenę średnią dla poszczególnych problemów oraz ich ranking sporządzony na tej podstawie (tabela 6). Generalnie średnia ocena problemów wahała się w przedziale od 1,96 do 3,58. Oznacza to, że przedsiębiorstwa radzą sobie z problemami i większości nie postrzegają ich jako specjalnie utrudniające prowadzenie działalności. Do problemów znaczących zaliczono: brak funduszy, trudności w ich zdobywaniu, pozyskiwanie i szkolenie wolontariuszy, zarządzanie finansami oraz słabą ko-

munikację zewnętrzną między organizacją a innymi instytucjami. Natomiast do mało znaczących problemów zaklasyfikowano: brak kontaktu z innymi organizacjami i instytucjami zajmującymi się podobnym problemem, problemy etyczne pracowników, brak współpracy z administracją państwową. Biorąc pod uwagę specyfikę przedsiębiorstw społecznych oraz przytoczone wyżej wyniki badań, właściwie można się było spodziewać takich odpowiedzi. Ranking problemów stanowi jednocześnie wskazówkę, jakiego typu działania lub rozwiązania byłyby pomocne w ułatwieniu i usprawnieniu pracy przedsiębiorstwom społecznym. Niektóre problemy wymagają rozwiązań systemowych i prawnych na poziomie makroekonomicznym, inne decyzji na poziomie administracji samorządowej, a jeszcze inne odpowiednich działań w samych przedsiębiorstwach.

Tabela 6. Ocena problemów

Rodzaj problemu	Ocena średnia	Ranking według oceny
brak kontaktu z innymi organizacjami i instytucjami zajmującymi się podobnym problemem	1,96	15
brak lub niedoskonałość przepisów prawnych regulujących działalność przedsiębiorstwa	2,88	7
brak lub niedoskonałość przepisów prawnych regulujących życie i status społeczny podopiecznych	2,64	9
pozyskiwanie i szkolenie pracowników	2,58	10
pozyskiwanie i szkolenie wolontariuszy	3,08	3
problemy etyczne pracowników	2,08	14
słaba komunikacja wewnętrzna między osobami pracującymi	2,37	12
słaba komunikacja zewnętrzna między organizacją a innymi instytucjami	2,92	5
zarządzanie finansami	3,04	4
brak zaplecza lokalowego niezbędnego do prawidłowego funkcjonowania	2,70	8
brak zaplecza technicznego niezbędnego do prawidłowego funkcjonowania PGS	2,90	6
brak współpracy z administracją państwową	2,16	13
brak współpracy z administracją samorządową	2,56	11
brak funduszy	3,58	1
trudności w zdobywaniu funduszy	3,16	2
obojętność środowisk lokalnych	3,04	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że faktycznie przedsiębiorstwa społeczne zajmują się rozwiązywaniem problemów i dostarczaniem dóbr i usług, którymi nie interesują się tradycyjne przedsiębiorstwa realizujące tylko cele ekonomiczne. Działając na rzecz społeczności lokalnych, aktywizując wykluczonych i tworząc dla nich miejsca pracy, powinny przyczyniać się do rozwoju lokalnego. Można powiedzieć, że przedsiębiorstwa społeczne pełnią funkcję komplementarną względem tych dwóch sektorów. Są bardzo użyteczne, dlatego też w celu ułatwienia im działania niezbędne jest polepszenie ich współpracy z szeroko rozumianym otoczeniem oraz edukowanie i uświadamianie społeczeństwa w celu rozpropagowania ich znaczenia i zachęcenia do pracy w nich. Ponadto, należy dopracować rozwiązania i instrumenty prawne oraz finansowe, które usprawnią i ułatwią pracę tych przedsiębiorstw.

Przyjmując, iż przedsiębiorstwa społeczne pełnią funkcję komplementarną względem sektora rynkowego i publicznego, to samo możemy powiedzieć o roli ekonomii społecznej względem ekonomii tradycyjnej.

Literatura

- Badanie zachodniopomorskich podmiotów Ekonomii Społecznej. Diagnoza sytuacji organizacji pozarządowych województwa zachodniopomorskiego*, Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego, Szczecin, sierpień 2010.
- Deofourny J., Develtere P., *Ekonomia społeczna: ogólnoświatowy trzeci sektor, w: Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2006.
- Hausner J., *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, w: *Ekonomia społeczna a rozwój*, red. J. Hausner, Wyd. MSAP i UE, Kraków 2006.
- Kowalski R., *Rozwój sektora gospodarki społecznej w krajach Unii Europejskiej. Wnioski dla Polski*, 2004 (mimeo).
- Kwaśnicki W., *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.
- Murray R., *Niebezpieczeństwo i szansa. Kryzys a nowa ekonomia społeczna*, „Ekonomia Społeczna” 2010, nr 1.
- Pearce J., *Social Enterprise in Anytown*, CalousteGulbenkian Foundation, London 2003.

- Podręcznik podmiotów ekonomii społecznej*, red. A. Potoka, Hogben, Szczecin 2012.
- Projekt wieloletniego regionalnego planu działań na rzecz promocji i rozpowszechniania ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w województwie zachodniopomorskim na lata 2012–2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2001.
- Rejestr KRS z 30.03.2012 r.
- Roelants B., *Defining the Social Economy?*, w: *Preparatory Dossier to the First European Social Economy Conference in the EU Candidate Countries*, Praha 2002.
- Rymsza M., *Stara i nowa ekonomia społeczna. Polska na tle doświadczeń europejskich*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.
- Rymsza M., *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, „Trzeci Sektor” 2007, nr 9.
- Sałustowicz P., *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna. Teksty” 2007, nr 2, <http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl.pdf/2007>.
- Wygnański J.J., *Ekonomia społeczna w Polsce – definicja, oczekiwania, wątpliwości*, w: Raport Otwarcia projektu „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej”, PISE, Warszawa 2006.

COMPLEMENTARITY OF SOCIAL ECONOMY AND ITS ENTITIES

Summary

The social economy is recently a growing sector of the economy, complementary in relation to the market and the state. Operating within this sector enterprises of social economy play a similar role. Their mission is social integration, and the main goal is to prevent social inclusion by professional activation. Social economy enterprises have different forms and scope of activity. Because of the peculiar novelty of these enterprises their business and the problems which they face should be analyzed. For this purpose, a questionnaire survey was conducted among the companies and the results will be presented in this publication.

Keywords: social economy, social economy enterprises

JEL Codes: A11 D04

Translated by Anna Katola